

ADAMIČ IN SLOVENSTVO¹

OTON ŽUPANČIČ

Letos okoli božiča potrka na moja vrata neznanec, Nace Župančič iz Višnjih Sel, moj sorodnik po očetu, Amerikanec. Slovenska govorica se mu zatika, pomaga si z angleškimi besedami in neokretnimi novimi tvorbami, čudnimi prevodi iz angleščine. V svojem osmem letu je odšel s starši v Ameriko, hodil tam v šolo, nato je prepotoval peš z nekim tovarišem — „Rojakom?“ — „Ne, pravim Američanom.“ — osem in štirideset unijskih držav, bil dvanajst let mornar na ameriških, angleških, španskih ladjah, povzpel se je do krmarja, objadral je ves svet. In zdaj? Oče mu je umrl, mati se je preselila domov, on je nekoliko utrujen, rad bi si prebral — bo videl: ali ostane doma, ako bo mogel z materjo orati, ako ne, si poišče kod drugod zaslužka, nemara pa od-rine nazaj. Kakor kane.

„Dvanajst let mornar? Tale mož je bil tudi mornar“, pravim kar tako in pokažem na mizi ležeči prvi slovenski izvod Conradove „Senčne črte“, ki mi ga je založba pravkar poslala.

S spoštovanjem prime knjigo v okorne krmarske roke, in ko pogleda naslov: „O, Conrad! Rojen Poljak, pa kakšno angleščino piše!“

„Ali ga poznaš?“ se začudim.

„Kako ne! Njegovi ‚novels‘ so mi rodili misel, da sem šel na morje. On pozna vso žalost človeškega življenja, vso ‚futility‘ tega sveta, in vendar ve, da je treba vse pretolči, iti skozi vse viharje — mož, pravi mož!“

Jaz se še bolj debelo začudim, razgovor teče, in tedaj vidim, da pozna Nace mnogo mnogo več sodobnih in starih pisateljev nego jaz. Na površje splavajo imena Upton Sinclair, Sinclair Lewis, O'Neill,

¹ Članek je bil napisan za ameriško številko Ljubljanskega Zvona, a je bil uredništvu prepozno izročen. (Op. ured.)

Dreiser, Knut (izgovôri Nut) Hamsun, Tolstoj, Dostojevski, Gorki, Kant, Schopenhauer, Nietzsche (izgovôri Niči) in ne vem več koliko drugih, meni neznanih imen današnjih pisateljev angleškega jezika. In on jih neverjetno bistro sodi in razvršča po idejah in odtenkih svetovnega nazora. Izkaže se, da je prečital in videl na odru vsega Shakespearea, da pozna in odklanja Spenglerja.

„Pa kje in kedaj si se mogel skozi vse to pregristi? Ali si hodil o prostem času v javne knjižnice?“

„O no, sam sem si kupoval in imel sem kedaj. Ko sem mahnil s svojim tovarišem na pot, sem si napolnil oprtnik poleg druge potrebne ropotije tudi s knjigami, kar jih je le šlo vanj. Za življenje mi ni bilo sile, nisem potraten za jed. Kadar sva se namerila na kako farmo, sva se oglasila za delo, in veseli so bili najinih rok. Štiri, pet dni sva kopala, orala, kosila, mlatila ali sekala, kar že, in ogrenila sva za mesec dni potovanja. To je bilo pred vojno, zdaj ni več tako lahko, kriza je tam hujša nego tukaj pri nas. Kuhala sva si sama, spala zunaj, in kadar sva počivala, sem potegnil iz oprtnika knjigo. In ko sem bil na ladji, sem si v vsakem večjem pristanišču nakupil zaboj knjig. Časa je bilo na kupe: po osem ur spanja, po osem ur službe, po osem ur počitka na dan. Teh osem ur je bilo mojih, bile so najlepše, takrat sem bral in premišljal.“

„Potemtakem imaš célo biblioteko? Kje ti pa je?“

„Po vseh morjih mi plava. Knjige, ki sem jih predelal, sem razdajal svojim tovarišem, naj se tudi oni kaj nauče, da bodo malo več človeka, kakor so po navadi mornarji... Za Omarja Khayama mi je žal, on mi je dal toliko modrosti za življenje...“ In kar samo se mu je izlilo: „Kos kruha, vrč vina v senci in ti poleg mene — to je dovolj raja na svetu...“ Oko se mu je zaiskrilo, ko sem potegnil s police „Rubayat“ in mu ga dal. Najin pogovor je bil poln žive vsebine o knjigah, o socialnih in gospodarskih razmerah pri nas in v Ameriki, o pokrajinah, o Indijancih, njihovem značaju in njihovi usodi, o črnem vprašanju. O vsem je imel razbistrene pojme in jasno in točno mnenje.

„Kaj kaniš zvečer? Ako nimaš posebnih namenov in bi te zanimalo gledališče —“ V drami smo igrali ne vem kaj že, v operi „Butterfly“. — „Butterfly? To bi pa rad zopet enkrat slišal — zadnjič sem jo videl v Metropolitan operi...“ Zopet sem debelo pogledal — poznal je tudi vso operno literaturo in vse znane pevce in pevke.

Kmetiški fant iz Višnjih Sel! Da je ostal doma, kje bi bil ves ta duševni svet, vse to bogastvo, ki ga nosi v sebi? Omar Khayam in Višnja Sela! Amerika in naši izseljenci! Ali nima ta preprosti človek dožitkov

in snovi in obzorja za velike in zanimive romane? Da, samo pisateljskega daru nima. —

Spomladi pa se je prismejal k nam Amerikanec z dvema knjigama pod pazduho — Louis Adamič.

Knjigi sta pisani v angleščini, zakaj v devetnajstih letih se je Adamič poamerikanil. V prvi je podal zgodovino delavske aktivne borbe zoper kapitalizem, v drugi, *„Laughing in the Jungle“*, pripoveduje zgodbo svojega življenja. A to ni pedantsko natančen dnevnik, pač pa bistveno resnična povest njegovega razvoja in še mnogo, mnogo več.

Ko je odrinil Adamič iz domovine, je bilo po vsej priliki med njegovo prtljago kaj malo šolske učenosti. Imel pa je nekaj, kar bi bilo vsem pisateljem in tistim, ki žele postati, najtopleje priporočiti. Čilo, mlado telo z dediščino zdravih instinktov in praktična kmetiška pamet, ki jo spremlja čvrsto zaupanje vase in v svojo bodočnost, je zaklad, ki se ga sam zaveda in veseli. Nepremagljiva želja po spoznanju ga žene v svet in od kraja do kraja, od človeka do človeka, od poklica do poklica, tako da pregleda *„džunglo“* s svojim očesom in se polagoma razpozna v zmedi ameriškega kaosa. Oko mu je neprizadeto, nameni nesebični, srce brez zavisti nasproti tistim, ki jim je bolje od njega. Tudi v najhujši bedi se ne čuti sužnja nikomur. Svoboden človek, ki si v vsakem položaju ohrani mirno dostojanstvo in jasno misel, ki mu je ne more skaliti neposredna situacija.

Nič apriorističnega mu ne moti sodbe. On ima pogum, stopati pred stvarjo s prvim očesom, brez doktrin, s katerimi zastruplja evropska izobrazba nastajajoče pisateljske talente. *Primum vivere, dein philosophari* — je pri Adamiču psihološki fakt odločilnega pomena: prej je poznal svet nego filozofijo o njem. Pri nas doma je to narobe. To ga v glavnem loči od Duhamela, bistrega opazovalca, ki ga pa težé vsi predsodki kulturne Francije in njene duševne preteklosti. Adamič se brani vsega prevzetega, vsega, česar ne doživi prav na lastni koži, pravi fanatik samovidstva. Oba gledata isto, a vsak sodi po svoje: Duhamel pesimistično mrko, Adamič optimistično jasno — s smehom, vedrim, ironičnim včasih, a vedno zdravim, oproščujočim. Kjer vidi Duhamel zablodo in strahoto, ki jo preklinja in zavrača, vidi Adamič pojav, ki mu razvnema čuvstva in fantazijo, ga mika in opaja in ki ga je treba razložiti in razumeti — in se mu smejati. In čudno, oba zasledita v ameriškem življenju bolezen in najdeta zanjo prav za prav isti lek: Duhamel veliko nacionalno nesrečo in — Adamič tudi: kakor je moral Lenard Podgornik pasti in se pobiti na glavi, da se je *„prerodil“*, to je rešil materialistične miselnosti, tako bi moralo zadeti Američane hudo

trpljenje, ki bi jim pomaglo do novega življenja; in — zanimivo — Adamič si obeta ta preporod Amerike od novoselcev in njihovih potomcev, ne od starih Američanov, ki so po njegovem preplitki, da bi sploh bili zmožni trpljenja.

Sveže, sočne barve iz rojstnega kraja in Ljubljane, kipeče slike iz Novega Sveta, monumentalne tragične, tragikomične in komične postave kapitana Blakelocka, debeloglavca seržanta Koske, Čeha po poreklu, po četrtini Indijanca Jacka Kippsa, „dečka, ki je ubil Woodrowa Wilsona“, Lonija Burtona, Lenarda Podgornika, Hrvatice Tanesičke — čudovita zgodba ženskega trpljenja in požrtvovalnosti —, komedijanta Štefana Radina in drugih, mojstrsko očrtanih oseb oživljajo zgodbo pisateljevega življenja. Avtobiografija se razraste v mogočno kolektivno sliko žitja in bitja obojih Adamičevih rojakov — starih Američanov in „Amerikancev“. Kakor srečuje ljudi, tako ga zajemajo, tako se mu nizajo in spletaajo njih dožitki v vrsto novel, v katerih je on sam gledalec in oseba. Samobitna knjiga, v kateri je subjektivnost tako zobjektivizirana, da je brez vsega samoljubja, in objektivnost prožeta z avtorjevo simpatijo, da je vsa gorka od nje. Knjiga, kakor rojena iz telesnega zdravja, ki mu je živ izraz Adamičev smeh. Adamiča vse zanima, vsak pojav, vsako osebo objema s simpatijo, vendar varuje proti osebam in dogodkom neko plemenito distanco: ves je prijet, a ne zajet. Kadar je doživel, je tudi preživel; ne sentimentalni v preteklost. Vendar je globoko čuvstven. En primer, kako nežen je in kako ume ustvariti brez dosti besed najintimnejšo vez med človekom in človekom — seveda je to vez med materjo in sinom: „Mati se je temu smejala . . . In jaz sem se smejal z njo. Ona in jaz sva se pogosto skupaj smejala.“ Nič več. In to je dosti. To je vse. — Dva kontinenta se moreta ogledovati v njegovem ostro brušenem zrcalu, in ni čuda, ako ga je — kolikor sem čul, čital nisem — ameriška kritika prištela med najboljša imena svoje književnosti.

Da, ko je odrinila barka z Adamičem od Evrope, je pustil za sabo vse, kar veže evropskega in — ojoje joje in prejoj! — slovenskega pisatelja. V spremnem pismu svojim kritikom pravi: „Hotel sem napisati zanimivo knjigo.“ Pisatelj, ki se je likal in mikal ob slovenski kritiki, je tako ves plah pred samimi teorijami in dobrimi nauki, da si kaj takega ne bi upal izreči. Kaj — zanimivo hočeš pisati? To diši že po zabavi. Pri nas namreč je puščoba estetska dogma, in dolgočasno pisanje velja za modrost. In tako se toliko naših pisateljev mota in mota po nekakšni skrivnostni megli in ne vidi iz nje, in ubogi čitatelj ne vidi vanjo in ne najde vanjo — a to je pri nas globokoumje.

V to našo večno slovensko žalost in revo zazveni nenadoma smeh! Slovenski smeh iz Amerike, Adamičev smeh. Ali bi si ga bil ohranil, da je ostal doma? Ne vem. Težko. Meni se je zdela včasih vsa naša literatura kakor stokanje nadložnega starca, ki se premetava po škripajočem ležišču in mu ni na nobeni strani bolje. Tisti osebenik, ki je ležal na smrtni postelji, se je vsaj spomnil: „Nàk, na levi strani pa že ne bom umrl!“ se obrnil na desno in izdihnil. Prešeren se je znal poredno muzati, smehljati, nasmihati, posmihati in zvonko smejati; Levstik se smeje na vse zobe, Aškerc se krohoče na vse grlo, iz trebuha včasih, da je že kar nespodobno; Kette še po fantovsko, hudomušno in veselo, Cankar že ironično porogljivo, Murn bridko in bolno . . . tu nekje je zbolel naš smeh, danes pa ga je malo ali nič, izginil je iz naše knjige, kakor da si pri črni maši in liberi. Človek pa ne more živeti brez smeha, narod ne more prebiti brez smeha, književnost brez smeha tava po temi, se bije v ozki, zadušni zagati. Mar nas je teh bore sto let knjižno umetniške kulture tako izmučilo, da bomo proglasili cmeravost za naše značilno svojstvo? Propast zapadnega sveta, spenglerski sodnji dan tudi za nas, ki smo komaj zadihali in tako radi poudarjamo, da smo mlad, krepak narod? Filozof hitlerijanstva se je bridko razjokal nad razvalinami Viljemove politike, in slovenski poet tarnaj za njim. Ako on obupuje, ima s svojega stališča vsaj za kaj: Nemcem je svetovna vojna prestregla blazni zamah, s katerim so hoteli ukrotiti pol sveta, nam pa je uresničila vsaj sanje o svoji državi. Urediti jo, najti pravilno in pravično razmerje do Srbov in Hrvatov, do naših narodnih manjšin, do sosedov na severu, zapadu in vzhodu, to je naloga za mlade misleče glave, težka, a vesela, ki te utegne bodriti k smehu, saj ga je toliko raznih stopenj, da navsezadnje nadomesti tudi solze in srd, ako brez tega ni mogoče.

Ali sem še pri Adamiču? Še. Saj sem pri smehu. In pri slovenski žalosti in slovenskih problemih.

Amerika je naš problem: gospodarski, socialni, narodni, kulturni, odkar so se začeli naši ljudje seliti čez morje. Adamič pravi, da je bilo to leta 1870. Za Belo Krajino je treba seči vsaj dvajset let nazaj, naši prvi možje so se izselili okoli leta 1850. Spominjam se izza mlada, kako so visele po vseh krčmah poleg svetniških podob na steklo in barvotiska „Dobe človeškega življenja“ velikanske reklame z ogromnimi parniki in napisi „Red Star Line“, „White Star Line“, „Hamburg-Amerika Linie“, „Bremen-New York“, „Trst-Amerika“. Ljudje so se izseljevali trumoma, da je bila ne ena hiša brez gospodarja ali sploh brez ljudi. Deca na šolskih klopih so sanjala o Bremenu in Hamburgu; New York, Chicago,

Cleveland, Montana, Minnesota, Pensilvanija, Pittsburgh, Dakota, Nebraska, Kalifornija so jim bila domača imena, tam so bili njihovi očetje, starejši bratje, strici po rudnikih, fabrikah, salunih, farmah in 'slali' za odplačevanje dolgov, za popravila, dokupe, davke, za priboljšek. Marsikatera slamnata streha je izginila, lesena hiša se je spremnila v zidano. Pet mojih tetá — več sestrá mati ni imela — je bilo v Ameriki. Ko je moj oče prodal hišo — Amerikancu seveda —, me je vzel, ker sem dobro izdelal četrto šolo, s seboj v Bosno, da bi kupila hišo. Da sva jo res kupila, kaj bi bilo z mojim slovenstvom? Bela Krajina se nagiba na jug. Nisva je kupila. Mater je vleklo za sestrami v Ameriko. Da je njena obveljala — kaj bi bilo iz mene? Ali bi se bil poamerikanil, kakor se je Adamič? A oče se ni odločil in ostali smo v Sloveniji. — In da je ostal Adamič doma? Ugibaj in razpredaj, komur se hoče ugibati in razpredati. Jasno je, da takega Adamiča, kakršen je, ne bi imeli.

Večina naših izseljencev je, kakor pravi Adamič, za Ameriko samo 'gnoj', ki ji boljša tla. On se je povzpел nad vse, on je najvišje, kar nam je dala naša emigracija, ta komaj za silo organizirana masa, ki si išče obstanka v novi domovini: kronist in slikar naših izseljencev, njihov in naš genij. Velik pisatelj svetovne mere, tak, ob kakršnih narod nanovo izmeri svoja bistvena vprašanja. Mislim, da bomo prisiljeni po njegovi knjigi, ki naj bi jo dobili čim prej v živem prevodu, marsikatero nazore o sebi in svetu preurediti, marsikatero stališče premekniti. Njegova knjiga je nekaj čistega in očiščujočega, svobodnega in osvobujočega, jasnega, stvarnega, varnega in vodečega. Njen avtor je premišljen in vendar ni preračunljiv, preprosto globok s širokim obzorjem, veder brez lahkomišelnosti in zdrav do jedra. Približal nam je tisti znatni del našega naroda, ki se polagoma, a neizprosno trga od nas, se nam čedalje bolj odtuja in tone v daljni 'džungli'. Kakor je njihova in naša usoda, da se ti izseljenci že sami, skoraj brez izjeme pa njihovi otroci, amerikanizirajo, tako je Adamičeva in naša usoda, da ne piše v slovenščini, temveč v angleščini. Svoj materin jezik je izgubil nekako ponevedoma, naivno; brez pomislekov, dvomov ali bojev; brez očitkov ali kesanja, ker je brez greha, individualno brez greha — šel za svojim kolektivom, za izseljenci, kakor se držimo mi svojega kolektiva, naroda v stari domovini. Ko sem mu zastavil intimno in nekoliko indiskretno vprašanje, ali se čuti Amerikanca ali Slovenca, je za trenutek pomolčal, stisnil ustnice, kakor je njegova navada, kadar zbira misli, nato je odgovoril: „Čutim se eno in drugo.“ Pomisliti je moral, preden je odgovoril. Najbrže o tem prej sploh ni premišljal. — Adamič je ostal Slovenec v prvinah svojega duha, v instinktivnem pogonu, v tajnem bistvu, ki daje

njegovemu delu posebno barvo in ton. Pri nas so vstali zadnje čase budni stražarji, ki so v silnih skrbah za to notranje slovenstvo, ki je sploh neizgubljivo. In v imenu te skrbi in tega strahu so preganjali Putjato, preganjajo Gavello, kajkavca, torej nekakega vsaj po pôli Slovenca. Za tisti véliki strah pa, ki je šel skozi vsako zavedno slovensko srce, ki je mučil vse naše vélike ljudi, ker niso mogli zapreti oči pred dejstvom, kako se slovenstvo od zunaj kruši, kako se zožuje območje slovenskega jezika, za ta opravičeni strah so privlekli iz nerazumljenih traktatov tolažbo, češ, da število ni nič, vse da je duh. Kakor da živimo v nekakem mističnem kraljestvu duhov. Toda naš jezik živi na tem in tem tesnem in raskavem materialnem prostoru, na oglišču in terišču treh, štirih raznih kultur, in tu trpimo kakor opestrniki. Tu poglej, tu pomisli, tu navri! Tam pa, kjer se ni bati, se ne boj. In ne omejuj možnosti, ne oviraj bodočnosti. Kako radi to ubogo slovenstvo utesnjujemo. Vsakdo ga hoče prikrojiti po svoje in mu določiti pravi, pristni slovenski tir. Nekaterim je slovenstvo katolicizem, drugim naprednjaštvo, onemu otožnost, liričnost in ne vem, kaj še. Tako nas hočejo opredeliti in utesniti za vse večne čase. Ali niso ti naši opredeljevalci prav tako kratkega pogleda kakor tisti nemški poslanec, ki se je norčeval iz Slovencev: „Kaj boste vi, ki povežem vso vašo literaturo v eno samo ruto!“ Ti ljudje bi bili trdili pred Prešernom, da Slovenci nimajo daru za liriko, pred Aškercem, da niso za epiko, pred Cankarjem, da ne vedo ničesar o podzavesti. Pred tisoč leti bi bili rekli, da je bistvo vsakega Slovenca poganstvo in bi mu bili branili v imenu slovenstva vstop v krščanstvo, kar je pomenilo takrat evropsko kulturno enoto. Kakor da je narodnost srednjeveški ceh. V večnem strahu za slovenstvo ga ože in ože in potiskajo na tisto deščico, na kateri sami stoje. Resnično slovenstvo pa živi po svoje in uhaja na vse strani iz umetno postavljenih pregraj. Od nekdanj so tekale vse svetovne struje skozenj in mu puščale svoje sledove. In teko danes in bodo tekale jutri. Slovenstvo reagira na vse te vplive po svoji vitalnosti, jih sprejema ali odbija, si jih prisvaja in asimilira, se z njimi kuži, boleha od njih — a to je življenje. In tako je slovenski človek vsepovsod, kjer se orje in žanje in kosi, kjer se koplje ruda iz zemlje, pri strojih po tovarnah, pri stavbah, na vseh frontah človeške borbe, telesne in duševne, navdušen ali potrten ali top v avstrijskih polkih, zaveden v četi Petra Mrkonjiča, pod Tarabošem in v Dobrudži, na tej in oni poluti sveta moli in kolne, medli in veseljači, dela in lenari, pomaga in slepari — živi. In ne izprašuje modrijanov, kaj je pravo slovenstvo, da se bo vedel prav po njem ravnati, temveč živi sebe in živi nezavedno slovensko. O baron Jurij Vega, iz

Moravč doma, ali si sestavil svoje logaritme za svet ali za Slovence? Sam Bog, da se svojega slovenstva nisi zavedal, zakaj svet bi ti bil pretipal jetra in obisti, našel v tvojem jajcu slovensko dlako in s stališča budnih stražarjev zavrgel tvoje tablice in te ne bi bil v zvezde vkoval. Res, v tem budnem stražarstvu vidim jaz nevarnost za našo miselnost, da naj se družijo in spajajo in plode naše ideje po nekakem duševnem incestu, ki nas utegne dovesti v osamelost in ozkosrčnost, da se bomo smatrali kakor Izraelci za izvoljeno ljudstvo in vse, kar ni prebilo preizkušnje pred stražarji, za nečisto in zavrženo. Svet bi nam moral vračati in nas izločiti iz vseobčnosti. Jaz vsaj čutim, kako je to pojmovanje slovenstva nestrpno in megalomansko, o, in tako jalovo. Daleč od poštene samozavesti, rojeno iz strahopetstva in precenjevanja samega sebe.

Evo Adamiča! Amerika mu je dala, kar mu je mogla dati: široko torišče, na katerem se je mogla izživeti in razigrati neugnanost njegovega hrepenenja po spoznanju, da se je razgledal po prostranosti in zamotanosti ameriške 'džungle', kjer je našel, kakor pravi, „bojišče strahovitih in divjih sil“, ki jim je bil njegov duh navsezadnje kos. Ničesar pa mu ni vzela. To hrepenenje po spoznanju pa mu je dala njegova slovenska mati, to Prešernovo 'uka žejo', samo da Adamiču ni 'golj'fiva kača', nego prožilo za zalet v vse višje sfere duha. Amerika širino, Slovenija mu je dala globino. In zdravo telo in dušo s krepkimi prvotnimi instinkti. In dragoceno dediščino po materi — smeh! Poleg tistih, ki kopljejo Ameriki premog in zlato, ki zidajo njene 'buildinge', grade jeklene mostove, in poleg salunarjev in farmerjev in mornarjev in zvodnikov in komedijantov in sleparjev smo dali Ameriki tudi pisatelja, ki odkriva nji in nam njene in naše skrivnosti.

IZ ORIENTALSKE LIRIKE

A L O J Z G R A D N I K

ZDRAVICA •

(Amr Ibn Kulthum)

Na noge, vzemi vrč in še naliij!
Presladko je to el-andarsko vino,
pijače slajše ne poznam na sveti.

Natoči brž nam v čaše to žlahtnino,
ki se blešči kot da žafrana cveti
so dali barvo svojo mu in sij.